



УДК 930.1:7.30
Сергій Білокінь

ЛЮДИ В МУЗЕЇ ІВАНА ГОНЧАРА. ІЗ СПОГАДІВ

У спогадах відомого сучасного історика 1960-х рр. розповідається про місце громадського музею Івана Гончара в становленні ідейних настанов української інтелігенції.

Іван Макарович увійшов у моє життя буквально змалечку, і вийшло це так.

Коли я народився, мама на якийсь час відійшла від ботаніки й з першого дня, як відновився «Вечірній Київ» (1 червня 1951 р.), працювала коректором у газеті, де існував зручний для неї режим роботи. Приходити треба було на сьому ранку, але рано вони були вже й вільні. До бригади коректорів входили Галина Костянтинівна Рудинська, племінниця репресованих брата й сестри Михайла і Євгенії Рудинських, Ліна Телегіна (дружина археолога) та інші. Багато пізніше приєдналась до них режисерка Ніна Заручинська, дружина пам'яткоохоронця Ол. Силина. Але найближче мама, а за нею й решта нашої родини, приятелювала з Шурою Белоусовою, яка незадовго перед тим вийшла заміж за архітектора із смачним прізвиськом Ковбаса.

По війні Яків Федосійович пройшов добру школу під час відбудови Чернігівського музею, славетного твору Василя Кричевського-батька. Ковбаса відчував поезію самих літер, українських шрифтів, спеціально нарбутівського, виконаного на камені орнаменту, тож склав собі ім'я ще в середині шістдесятих. Тоді він виконав архітектурну частину надгробків Антона Середи з чудовим орнаментом на торці далеко праворуч униз (1965, скульптор І. Макогон) і Остапа Вишні на центральній алеї Байкового кладовища (1966, скульптор М. Декерменджі). Взагалі чи не магістральну лінію його творчості склали пам'ятники й меморіальні дошки, присвячені таким щирим українцям, як Со-



фія Тобілевич і її дочка Марія Іванівна (1972), Петро Костирко (1985). У пізніші роки він спроектував дошки Миколи Зерова (нині знищену), Олега Ольжича та митрополита УАПЦ Івана Павловського.

Яків Федосійович приятелював з Іваном Макаровичем Гончаром. У будь-якому натопті їх можна було розпізнати за яскраво національною вдачею та характером поведінки. Навіть віддалеки було видно, що йдуть українці. Що ж до їхніх професій (один скульптор, другий – архітектор), то вони були просто приречені виконувати спільні, як тепер кажуть, проекти. Та ще й які проекти! Громадські заангажовані митці, вони не брали пам'ятників представникам тодішнього совєцького офіціозу.

Самі назви їхніх спільних творів – що золоте зерно. Так, вони створили пам'ятники Катерині Білокур (1968) та два – Шевченкові: один у Яготині й другий у Шешорах на Івано-Франківщині (обидва 1969), надгробок велетня українського мистецтвознавства Стефана Таранушенка на Байковому кладовищі (1978) та О.Богомольця (1981). Не оглядаючись, яка надворі погода, не зважаючи на Скабів і Маланчуків, вони дружно й талановито працювали для України, ніби скромно, але часом і не без громадського розголосу. Пам'ятаю (причому не від них, а від Алли Горської та Зарецького), якісь проблеми виникли в багатьох з їхнім пам'ятником у Шешорах.

Вірний побратим Івана Макаровича, Ковбаса мав компанійську вдачу, був душею будь-якого товариства, де легко й невимушено сипав жарти й дотепи. Нічого й казати, що розмовляв він скрізь і виключно українською, причому до нього не могло бути й претензій. Кожне бачило, що інакше він просто не вміє.

Ковбаса, думаю, часто вертався подумки до тих благословених років, коли він навчався в Художньому інституті. У їхньому гурті був зять Остапа Вишні Льоня Євтушенко, і веселі й голодні студенти частенько заходили «до Вишень» навіть не на Червоноармійську, а ще до Роліту (ріг Леніна й Коцюбинського, помешк. 26), щоб провести вечір з Павлом Михайловичем і Варварою Олексіївною. Там бували відомі потім митці Володя



Югай, Фелікс Коцюбинський, думаю, що могли бути, нехай і рідше, й старші за них архітектори Микола Павлович Тищенко та Мусій Тимофійович Катернога. Коротше кажучи, Яків Федосійович із Шуурою бували там – аж до смерті Варвари Олексіївни, Леоніда Тимофійовича, а тоді вже й Марії Михайлівни. А на якомусь етапі «до Вишень» (на жаль, вже без Павла Михайловича) почав навідуватись і я.

У моєму житті відіграло важливу роль те, що Ковбаса позичав для мене у Івана Макаровича книжечки Адріана Кашенка. У перших класах радянської школи така лектура не могла не справили враження на юнака, справила й на мене. Досі пам'ятаю окремі сюжети, наприклад, оповідання «Козацька помста». Думаю, ту саму психологічну нішу, що Кашенко, багато пізніше зайняв у всесоюзному масштабі без порівняння потужніший і вдачею, й популярністю Пікуль.

З тієї самої серії я прочитав згодом Кашенкове «Оповідання про Військо Запорізьке Низове». А невеличку книжечку Яворницького «Кость Гордієнко-Головка останній лицар Запоріжжя» з ентузіазму переписав усю повністю, – так хотілося мати її в хаті, а про зіркові копії тоді ще й не мріялося. Все це були книжки з бібліотеки Гончара.

Думаю, що в книжці, присвяченій Іванові Макаровичу, розповідь про його товариша й співавтора теж не зайва. На жаль, коли саме уже Яків Федосійович вперше взяв на Новонавродницьку мене, сказати не зумію. Під час арештів 1965 року зошит з Яворницьким довелося знищити разом з кількома зшитками щоденників. Хай були вони, можливо, наївні, але ж якісь хронологічні орієнтири в них були. Втім, я згадав один такий орієнтир, і мені тепер розшукали мій давній запис у книзі відгуків музею:

«Молоді се треба, молоді! Аби не тинялась брудними манівцями суетно-швидких вулиць, аби не клонилась чужим богам, абстрактній та реальній глупоті! Звідси беруть початок життєдайні ручаї нових сил, нової краси. Чи ж можна порівняти нехудожні твори хворої уяви митців Сходу й Заходу, Півночі й Пів-



дня (та й хатніх) з цією цілющою водою кришталевого потоку народної поезії поміж пишними та гойними берегами народних дум. Вічна й невмируща народна поезія! Молоді се треба, молоді! 23.03.65 р. С. Білокінь».

Коли я сказав Іванові Макаровичу, що в моєї бабусі Мотрони Кирилівни (село Кожанка за Фастовом) є одна ікона, мальована на дошці, він попросив її до свого музею. Але він високо цінував народні натхненні ікони, а ця була надто «правильна», академічна, – і його висновок мене сильно розчарував.

Але в ті роки мінився світ. Кілька літ перед тим стався двадцятий з'їзд, на якому скресла ГУЛАГівська крига. Культура віджила, зазеленіла. З вимученої української провінції до університетів та інститутів прийшли свіжі молоді сили. Прийшли Іван Дзюба, Іван Драч, Микола Вінграновський, молоді художники, поети. Я особисто, пригадую, як свій громадський обов'язок водив до Гончара дівчат із семінару молодих авторів – Валю Отрошенко, Світлану Хміль.

І старші, й молодші вбирали в себе знання про українську культуру передусім у музеї Івана Макаровича. Не в тодішніх же музеях з портретами ланкових причащатись! Багато пізніше хтось міг злегка дозволити собі поіронізувати, коли Гончар зв'язався дорогим для нього спостереженням: і Дзюба, й Драч набули в Києві національної свідомості не де, як у його домі. Що ж, дім справді святий, де і вгорі, й на сходах, буквально на кожній сходинці був свій поворот музейної експозиції, а внизу – майстерня, заставлена бюстами й постатями – тут Гонта, Кривоніс, Борис Романович Гмиря і буквально десятки інших великих українців.

Пригадую, як жадібно дивилась на всю цю автентіку Алла Горська і як багато вони з Віктором тут бачили. Причому теж дозволяли собі критикувати. В експозиції пропонували дещо й позніматися (дві ложки з одного шматка дерева), щоб підняти від того рівень загального образу.

Коли багато пізніше в журналі «Україна» з'явилася стаття про музей, при ній були й кольорові ілюстрації. Для всіх, хто



на Новонаводницькій побував, цій документації ціни немає. Бо ці життєві кадри у яскравих деталях кожен несе в сокровенних схованках своєї пам'яті уже довгі десятиріччя. Таке-бо не забувається. Причому мені здається, що молоді бувало в Івана Макаровича справді багато більше, аніж старших. Не пригадаю, наприклад, щоб про Гончара докладно говорили та сама Варвара Олексіївна чи пані Орися Стешенко – акторка театру «Березіль» і перекладачка. Вони багато бачили, причому для них, думаю, музей Гончара був «уламком розбитого вщерт» того самого Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Шевченка, «де леви», чи Музею України Потоцького.

Іван Макарович єднав покоління. Багато старший за старших членів Клубу творчої молоді, він визбирував по селах недопалене й недонищене, готове зникнути в стихії телебачення, коли сусіди перестали ходити одне до другого. Подумати тільки, ми ще застали органічний український побут, намиста, золоті сережки, хати без підлог, мазанки й стріхи, газові лампи. Дивлюсь на довоєнну світліну своїх діда й баби 1939 року. Кілька літ перед тим батько мого діда помер від голоду, як і десятків людей на їхньому кутку. Два роки перед тим на кожанському цукровому заводі арештовували людей, а вони, крім одягненої у фабричне дочки Сані, усі вбрані у пишні вишивані сорочки. Ці сорочки вистояли під час голоду й зникли, коли з'явився телевізор.

І ще один конкретний спомин про Івана Макаровича – як у книзі відгуків з'явився автограф академіка Ліхачова, бо я був тому свідок. Наприкінці 1985 р. класик мав приїхати до Києва, й археологи узяли мене його зустріти як «спільного знайомого», щоб підтримував розмову. Дімітрій Сергєєвіч прилетів з дружиною. Кияни мали дві чи три машини. Коли у чеканні почалось обговорення «культурної програми», я візьми й запропонуй заїхати до музею Гончара. Коротка дискусія закінчилась пропозицією, – якщо я запропоную, а він погодиться, то чому б, справді, й не заїхати? Ще впам'ятку були всім і нагінки на бідного Івана Макаровича, і його півлегальність.

Ролі розподілились як по писаному. Як еталонний зразок ін-



телігента, Дімітрій Сергєєвіч був сама толерантність. Гліб Івакін, пригадую, зі свого боку демонстрував цілковитий нейтралітет. А Іван Макарович знав своє діло – у «слушний момент» підїхав зі своєю книжкою. Чому б, справді, й не написати?

Вийшло таке: «Музей замечательный. Просто трудно поверить, что он создан одним человеком. Но человек этот патриот, влюбленный в искусство своего народа. Музей был бы очень важен и для русской и белорусской культуры. Необходимо предоставить ему помещение, чтобы все могли любоваться всем собранным, и чтобы вещам было сохранно и привольно. Академик Д.Лихачев. 22.XI.85»».

Було в нього тоді й одне критичне, але конструктивне зауваження. На думку Ліхачова, світлини не варто було ліпити на планшети, – хтозна, який там трапиться клей!.. Вчений вважав, що фото треба збирати окремо, а зразки орнаментів – теж окремо.

Але Іван Макарович був не тільки музейник, а й митець.

Sergiy Bilokin

PEOPLE IN IVAN HONCHAR'S MUSEUM. FROM THE MEMOIRS

The memoirs of the 1960s social life participator reveal the role of Honchar`s museum for the becoming of the ideological basis of the Ukrainian intelligentsia of our time.